

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

**Факультет дошкільної і початкової освіти
імені Валентини Волошиної**

Кафедра початкової освіти

УДК: 373.3.015.31:376

ДИПЛОМНА РОБОТА

**на тему: «Педагогічні умови творчої самореалізації дітей
молодшого шкільного віку з особливими освітніми
потребами»**

здобувача ступеня вищої освіти магістр
Освітньої програми Початкова освіта. Дошкільна
освіта

Спеціальності 013 Початкова освіта

Галузі знань 01 Освіта/Педагогіка

Радчук Ольги Миколаївни

Науковий керівник: **Любчак Л.В.**, доцент, к.п. наук

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2021 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТВОРЧА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА	8
1.1 Творча самореалізація молодших школярів: понятійний аналіз	8
1.2 Самореалізація дітей з особливими освітніми потребами: проблеми та перспективи	18
1.3 Педагогічний потенціал мистецтва в самореалізації особливих учнів у контексті ідей Нової української школи	22
1.4 Особливості самореалізації сучасних молодших школярів (за результатами експериментальних досліджень)	27
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА	36
2.1 Активізація емоційно-почуттєвої сфери молодших школярів засобами художньо-естетичної бесіди	36
2.2 Використання інноваційних технологій навчання мистецтву учнів з особливими освітніми потребами у школі I ступення	43
2.3 Впровадження поліхудожнього підходу до організації творчої діяльності молодших школярів на уроках мистецтва	50
ВИСНОВКИ	57
ЛІТЕРАТУРА	61
ДОДАТКИ	67

ВСТУП

Розвиток системи освіти в Україні вимагає вдосконалення існуючих форм і методів впливу на формування творчої особистості дитини молодшого шкільного віку. Глобальні перетворення орієнтують педагогів на виховання освіченої, творчої, ініціативної особистості, що готова легко адаптуватися до нових обставин, швидко та творчо мислити, знаходити цікаві та нестандартні рішення. Особливої уваги набувають питання цілеспрямованого впливу вчителя, який надає учням можливість самостійно мислити, мати власну думку, відчувати важливість та необхідність у процесах творчості, спонукає до успіхів у навчанні та творчої самореалізації у різних видах діяльності.

У Законі України «Про освіту», який набув чинності 28 вересня 2017 року, зазначено, що найвища цінність суспільства – всебічний розвиток людини як особистості, розкриття її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей [7].

В українській педагогічній науці можна виділити кілька напрямків дослідження проблеми творчої самореалізації особистості: І. Волощук, І. Краснощок, О. Теплова, Н. Сегеда, Т. Сущенко та інші вивчають підготовки студентської молоді до професійної самореалізації; І. Барановська, Н. Комісаренко, А. Ковальова, Л. Левченко, О. Рассказова – досліджують педагогічні умови творчої самореалізації учнівської молоді; І. Зязюн, М. Недашківська, О. Щолокова – розкривають поняття творчої самореалізації як один з критеріїв сформованості культури особистості.

Самореалізація визначається науковцями, як спосіб існування творчої особистості та один з основоположних принципів людського буття. Це збалансоване та гармонійне розкриття всіх аспектів особистості; розвиток генетичних та особистісних можливостей. Учені одностайні у думці, що самореалізація людини можлива у будь-якій діяльності (майстрування меблів, проектування будівель, приготування їжі, виготовлення прикрас, написання художніх творів, виховання дітей тощо), де присутній творчий стрижень. Саме

у творчості відбувається формування особистості, саме через творчість стає можливим вияв її неповторної індивідуальності, адже творчість не існує поза і крім самореалізації того, хто творить. Вона сприяє індивідуалізації життєвого світу суб'єкта, спрямовує все життя людини, долає існуючий в освітньому процесі розрив між знаннями і переконаннями особистості.

Психолого-педагогічні аспекти формування творчої особистості молодшого школяра представлені в дослідженнях Б. Ананьєва, О. Арих, І. Барановської, І. Бега, С. Даніеля, А. Ковалевої, Н. Комісаренко, В. Моляко, Н. Мозгальової, Л. Рибалко та інших. У молодшому шкільному віці важлива роль належить самовираженню дітей через власну художньо-творчу діяльність. Враховуючи психофізіологічні особливості школярів цього віку – необхідно залучати їх до творчої діяльності.

У наукових працях В. Біблера, Л. Виготського, Л. Масол, А. Матюшкіна, Б. Неменського, О. Рудницької, Б. Теплова, О. Щолокової та ін. підкреслюється, що мистецтво збагачує свідомість учнів прикладами високого гуманізму, формує стійку систему цінностей у процесі творчої діяльності і породжує прагнення до творчої самореалізації. За словами В. Роменця, «творчість це й засіб самопізнання, саморозвитку, це дивовижне дзеркало, в якому відображаються найтонші намагання й очікування людини, найпотаємніші її думки, вся велич її духу, її неповторного «Я».

У молодшому шкільному віці важлива роль належить самовираженню та самореалізації через власну художньо-творчу діяльність. Кожний, хто хоч трохи відчув у мистецтві радість творчості, зможе сприймати й цінувати усе хороше», – підкреслював Б. Асаф'єв, зможе досягти успіху в навчанні та життєдіяльності.

У процесі дослідження проблеми творчої самореалізації молодших школярів виникає ряд суперечностей: між метою і завданнями інноваційної системи освіти та традиційними змістом і технологіями викладання предметів мистецтва в початковій школі; між значним творчим потенціалом інтегрованого курсу «Мистецтво» і недостатнім його використанням в

існуючій освітній практиці.

Проблемі творчої самореалізації молодших школярів з особливими освітніми потребами присвячено праці І. Барановської, В. Бондаря, О. Демченко, А. Колупаєвої, В. Липи, Ю. Найди, В. Синьова, Н. Софій, В. Тарасун, М. Шеремет та інших учених.

Важливість дослідження проблеми творчої самореалізації молодших школярів з особливими освітніми потребам зумовлена такими факторами: потребою у зростанні творчих ресурсів дитини в умовах глобалізації та стрімкого розвитку суспільства; необхідністю активізації творчої активності у всіх сферах конструктивної діяльності; провідною роллю творчості як суб'єктивного й об'єктивного факторів розвитку культури самої особистості учня.

Актуальність даної проблеми та потреби практики визначили вибір теми нашого дослідження «Педагогічні умови творчої самореалізації дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами».

Об'єктом дослідження – процес підготовки дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами до творчої самореалізації.

Предметом дослідження – педагогічні умови творчої самореалізації молодших школярів з особливими освітніми потребами в освітньому процесі школи I ступеня.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов творчої самореалізації молодших школярів з особливими освітніми потребами в сучасній початковій школі.

Відповідно до мети дослідження були висунуті наступні **завдання**:

1. Опрацювати наукову літературу з проблеми дослідження та здійснити теоретичний аналіз базових понять «самореалізація», «творча самореалізація».
2. Вивчити творчий потенціал дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами на уроках.

3. Вивчити стан досліджуваної проблеми (за результатами констатувального етапу експерименту).

4. Визначити та обґрунтувати педагогічні умови творчої самореалізації молодших школярів з особливими освітніми потребами в освітньому процесі початкової школи.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що ефективність творчої самореалізації молодших школярів з особливими освітніми потребами на уроках зросте за умов: впровадження поліхудожнього підходу до організації творчої діяльності молодших школярів з особливими освітніми потребами на уроках; використання інноваційних технологій навчання мистецтву в школі І ступення; активізації емоційно-почуттєвої сфери молодших школярів засобами художньо-естетичної бесіди.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань застосовувались такі методи дослідження: теоретичні: аналіз науково-методичної літератури (в межах досліджуваної проблеми), порівняння, синтез, узагальнення; емпіричні: опитування, спостереження, тестування, педагогічний експеримент (констатувальний етап); методи математичної обробки експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження – Літинська ЗОШ І-ІІІ ст. №1, Вінницької обл. Загальна кількість школярів учні 2-Б класу, що взяли участь в експерименті – 28 осіб.

Апробація та впровадження результатів дослідження відбувалось шляхом участі у: V Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» м. Вінниця (17-18 листопада 2021р.); II Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Нова українська школа: стратегія розвитку особистості» (15 лютого 2021, м. Мукачево); звітній науково-практичній конференції викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв (8 квітня 2021); V Міжнародній науково-практичній інтернет-

конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» м. Вінниця (2021р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» м. Вінниця (2020р.).

Результати дослідження висвітлені у 4 публікаціях:

- Радчук О. М., Любчак Л.В. Використання техніки петриківського розпису у творчому розвитку молодших школярів з особливими потребами. Нова Українська школа: стратегія розвитку особистості. Збірник тез доповідей II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. МУКАЧЕВО, 15 лютого 2021 р. С. 115-117;
- Радчук Б.С., Радчук О.М. Театральне мистецтво як засіб підготовки молодших школярів до творчої самореалізації. Наукові записки. Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів. Серія «Мистецтво». м. Вінниця 2021 року. С. 98-102;
- Радчук О.М. Творча самореалізація молодших школярів в інклюзивному освітньому середовищі. Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами. Збірник матеріалів. IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (наукове електронне видання), Випуск 3. Вінниця 2020 рік. С. 183-186;
- Радчук Б.С., Радчук О.М. Використання театральних технологій в освітньому середовищі початкової школи. Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Випуск 10. Вінниця 2021 року. С. 564-567.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, літератури та додатків. Основний зміст викладено на 61 сторінці. Загальний обсяг дипломної роботи становить 81 сторінка.

ВИСНОВКИ

Проблема творчої самореалізації молодших школярів з особливими освітніми потребами сьогодні продовжує бути актуальною. Вона ставить перед вчителем нові завдання. Їх розв'язання лежить у площині модернізації змісту початкової освіти, створення нових підручників інтегрованого курсу «Мистецтво», впровадження інноваційних форм і методів навчання та творчого розвитку засобами мистецтва.

У ході дослідження опрацьовано методичну та наукову літературу з проблеми дослідження, здійснено теоретичний аналіз базових понять «самореалізація», «творча самореалізація». З'ясовано, що проблема творчої самореалізації особистості з особливими освітніми потребами складна та багатогранна. Доведено, що творча самореалізація особистості – це продуктивна творча діяльність, що спрямована на досягнення групових, особистісних, суспільно значущих цінностей. У процесі такої діяльності розкриваються властивості, культура, характеристики та якості самої особистості, її потенційну ментальність, задатки, рівень прояву яких обумовлений якісними відносинами з соціальною системою та обставинами. Стверджуючи власне «Я» дитина самореалізується.

З'ясовано, що в педагогіці самореалізація розглядається як «одна з цілей педагогічного процесу, що полягає в допомозі особистості здійснити свої позитивні можливості, розкрити здібності та нахили». Вивчено взаємозв'язок самореалізації та творчості. Сформульовано робоче визначення поняття «творча самореалізація молодших школярів з особливими освітніми потребами» – це динамічний процес розкриття та використання їх творчого потенціалу в умовах закладу освіти (школи).

Вивчено творчий потенціал мистецтва в початковій школі. З'ясовано, що мистецтво володіє дивовижною здатністю викликати в дітей творчу активність, оскільки будь-яке мистецтво – це продукт творчості. Важливо, щоб перші кроки дитини у світ мистецької творчості були скеровані творчим та досвідченим учителем. На уроках мистецтва вчитель знайомить учнів з мовою

музичного та образотворчого мистецтв, вчить розуміти засоби образотворення в музиці та візуальних видах мистецтв, сприяє розвитку творчо виконавські навичок, збагачує мистецький словник та розширює мистецький досвід. Молодші школярі опановують різні засоби художньої творчості, оскільки навчаються розуміти мову мистецтва, засвоюють різні способи художнього творення, інтерпретації мистецьких творів. Інтегровані уроки мистецтва мають стати сучасним простором для творчості вчителя та учнів, де на основі творчої взаємодії, діалогу, співпраці народжується панорами творчих ідей, створюються унікальні продукти творчості, відбуваються мистецькі батли.

Вивчено стан досліджуваної проблеми за результатами констатувального етапу експерименту. На основі аналізу наукової літератури (п.1.1, п.1.2.) з метою з'ясування готовності молодших школярів (у тому числі й учнів з особливими освітніми потребами) до творчої самореалізації нами були виділені критерії та показники. Відповідно до виділених критеріїв та показників було визначено рівні готовності молодших школярів до творчої самореалізації

Низький (пасивний) рівень готовності до творчої самореалізації демонструє слабо виражений характер емоційної чутливості та художньо-образної уяви, здатність здійснювати пошукову діяльність лише з допомогою вчителя і відсутність спрямованості на власну творчу діяльність.

Середній (продуктивний) рівень: в учнів широкі, але нестійкі мистецькі інтереси, яскравий характер емоційної активності і художньо-образної уяви в окремих видах мистецької діяльності, здатність порівняно самостійно здійснювати пошукову діяльність і певну активність у власній творчій діяльності.

Високий (творчий) рівень готовності до творчої самореалізації характеризується високими показниками за всіма вище позначеними параметрами: в учнів, що володіють даним рівнем, високо розвинена уява, емоційно-образне вираження почуттів і настроїв, проявляється самостійність у виконанні завдань, захопленість творчим процесом і його продуктивність.

Отримані нами у ході констатувального етапу педагогічного експерименту результати свідчать про наявність значного відсоткового показника високого (31%), середнього (53%) та низького (16%) рівнів готовності молодших школярів до творчої самореалізації молодших школярів з особливими освітніми потребами, які вказують на нерозкриті, приховані творчі задатки учнів початкових класів, які необхідно розвинути, тобто потреба в пошуку нових прийомів, методів, засобів впливу на формування позитивного ставлення дітей молодшого шкільного віку до уроків мистецтва, а також розробки ефективних шляхів підготовки молодших школярів до творчої самореалізації.

Визначено та обґрунтовано педагогічні умови творчої самореалізації молодших школярів з допомогою мистецької діяльності.

Перша педагогічна умова – активізація емоційно-почуттєвого стану молодших школярів засобами художньо-естетичної бесіди. Основою виховного впливу мистецтва на особистість школяра є навчальна діяльність, адже саме у перебігу систематичного викладання предметів художньо-естетичного циклу вчитель має змогу цілеспрямовано і систематично виявляти могутній виховний потенціал художніх цінностей, впливаючи на всіх без винятку учнів молодшого шкільного віку.

Під час викладання «Хореографії», «Музики», «Театральної діяльності», «Образотворчого мистецтва», активізується потенціал внутрішньо-предметної інтеграції елементів змісту, а також міжпредметних зв'язків та стимулюється творча самореалізація в молодших школярів з особливими освітніми потребами

Друга педагогічна умова – використання інноваційних технологій навчання мистецтву в школі I ступення. Інноваційна діяльність є специфічною і досить складною, потребує особливих знань, навичок, здібностей. Впровадження інновацій неможливе без педагога-дослідника, який володіє системним мисленням, розвиненою здатністю до творчості, сформованою й усвідомленою готовністю до інновацій. Педагогів-новаторів такого типу

називають педагогами інноваційного спрямування, їм властиві чітка мотивація інноваційної діяльності та викристалізована інноваційна позиція, здатність не лише включатися в інноваційні процеси, але й бути їх ініціатором.

Третя педагогічна умова – впровадження поліхудожнього підходу до організації діяльності молодших школярів на уроках мистецтва. Поліхудожній підхід ґрунтується на ідеї комплексного впливу мистецтв на особистість дитини. Впровадження поліхудожнього підходу на уроках мистецтва дозволяє на основі спільних для всіх видів мистецтв закономірностей (ритм, простір, час) знаходити образні аналогії в різних видах мистецтва. Знайомство та зіставлення творів художників, композиторів, поетів, письменників, народних майстрів, їх порівняння, знаходження аналогій між виражальними засобами різних мистецьких творів допоможе розкрити перед молодшими школярами цілісну систему художніх взаємозв'язків між видами мистецтв, між мистецтвом та життєдіяльністю людей і навколишнім світом. Поліхудожній підхід дозволяє на основі інтеграції встановлювати взаємодію різних форм і видів творчості школярів.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення та наукового обґрунтування потребують питання пошуку шляхів розвитку творчого мислення молодших школярів засобами різних видів мистецтв, розробка методичних засад творчої самореалізації учнів початкової школи засобами народних традицій з урахуванням регіонального компоненту.

Список використаних джерел

1. Андрієвський Б.М. Взаємодії художньо-виразної мови музики та живопису в естетичному вихованні молодших школярів. Пед. науки : зб. наук, праць ХДУ. Вип. 26. Херсон, 2002. С. 229-232.
2. Арих Елена. Креативное образование – что это? URL : <http://obrazcity.ru/what-is-creative>. Дата звернення 15.03.2020.
3. Барановська І.Г. Виховний потенціал мистецьких дисциплін. Теорія і практика матеріально-художньої культури: зб. мат. X наук. Конференції (Харків, 2 грудня 2008 р URL <https://scholar.google.com.ua/citations?user=>
4. Барановська І.Г. Забезпечення наступності творчого розвитку дитини на етапі «школа – дошкільний заклад. Науковий журнал «Молодий вчений». Спецвипуск № 5.2 (69.2). 2019. 189 с., С. 91-95
5. Барановська І.Г., Лазаренко Ю.Д. Творча самореалізація молодших школярів на уроках музичного мистецтва. Молодий вчений. 2018, №5.2 (57.2). с. 67
6. Барановська І.Г. Методичні засади художньо-творчої самореалізації підлітків в умовах діяльності ансамблю народної музики. Автореферат на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук. Київ, 2007, С.16. URL: npuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/1371/1/Baranovska.pdf
7. Барановська І.Г., Мозгальова Н.Г. Поліхудожня освіта майбутніх учителів мистецьких дисциплін: проблеми і перспективи. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти, 2019 Вип. 26. С. 9-14 URL :<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/26529/1/Baranovska.pdf>
8. Барановська І.Г. Театр ляльок в початковій школі: навчально-методичний посібник. Вінниця, 2015. 170 с.
9. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2009. 248 с.

10. Выготский Л.С. Педагогическая психология / под ред. В.В.Давыдова. Москва: Педагогика, 1991. 480с
11. Гончарук О.Г. Інтерактивні технології в початковій школі. К.: Ред. загальнопедагогічна газета 2011. 128 с
12. Даніель С. Мистецтво бачити. Про творчі здібності сприйняття, про мову ліній і фарб та виховання глядача. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/ehstetika/daniel_s_m_iskusstvo_videt_2013/34-1-0-4638 (дата звернення: 11.10.19).
13. Демченко О. П. Свято як форма національного виховання молодших школярів: технологічний аспект / О. П. Демченко // Проблеми українського національного виховання : збірник наукових праць / за ред. Н. Скотної, М. Чепіль. – Дрогобич : РВВ ДДПУ ім.І.Франка, 2013. – С.261-272
14. Державний стандарт початкової освіти (МОН України). URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF) (дата звернення: 11.10.20)
15. Заренок Г. Вистави для малят. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 78 с.
16. Затія-дивоглядія. Як зробити ляльковий театр другом кожної дитини. Тернопіль. Мандрівець, 2009. 164 с.
17. Інтерактивні методи навчання у підготовці спеціалістів для банківської системи України: Зб. наук. праць. Суми-Харків, 2001. 250 с.
18. Калініченко О., Аристова Л. Мистецтво : підруч. інтегров. курсу для 1 кл. закладів заг. серед. освіти. Київ : ВД «Освіта», 2018. 128 с.
19. Калініченко О., Аристова Л. Мистецтво : підруч. інтегров. курсу для 2 кл. закладів заг. серед. освіти. Київ: ВД «Освіта», 2019. 128 с.
20. Ковалева А.В., Проблема самореалізації особистості в системі наук про людину. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. пр., 2002. Вип. 17. С. 43-47.
21. Комісаренко Н.О. Творча самореалізація учнів у позакласній діяльності сільської школи. Автореферат на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук, 2003, С.7. URL : <http://referatu.net.ua/referats/7569/150248>

22. Кондаков И.М. Психология : иллюстрированный словарь. СПб. : Прайм-Еврознак, 2003. 512 с
23. Корольова Л.М. Креативне освітнє середовище – шлях до успішної педагогічної діяльності майбутніх учителів початкових класів URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2/63.pdf> Дата звернення 26.03.2020
24. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). Київ : Грамота, 2003. 216 с. С.202-213
25. Любчак Л. В. Розвиток артистичних умінь майбутніх вихователів ДНЗ засобами лялькового театру / Л. В. Любчак // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 4-5 квітня 2013 р.). / За ред. Г. С. Тарасенко. – Вінниця: ТОВ “Нілан ЛТД”, 2013. – Вип. 2. – С. 451-454
26. Маслоу А.Г. Мотивация и личность. Санкт-Петербург: Евразия, 2001. 478с
27. Масол Л.М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: Посібник для вчителів / Л.М. Масол, О.В. Гайдамака, Е.В. Белкіна, О.В. Калініченко, І.В. Руденко. Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. 256с.
28. Масол Л.М. Інтеграція в системі шкільної мистецької освіти і полі художня підготовка вчителів. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи, 2003, Вип.4. С. 7-15
29. Мішедченко. В.Музика в школі як навчальний предмет і урок мистецтва Педагогічні науки Вип. 30. 2016. С.144-148.
30. Мова Л.В. Психологічні особливості забезпечення особистісної самореалізації майбутнього психолога у процесі фахової підготовки. Автореферат на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук, Київ, 2003. 15 с.
31. Мозгальова Н.Г., Барановська І.Г. Теоретичне обґрунтування творчої самореалізації студентів URL

:<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/18862/1/Mozhal%60ova%2C%20N.%2C%20Baranovs%60ka%2C%20I..pd>

32. Моляко В.А. Психология детской одарённости / В.А. Моляко, Е.И. Кульчицкая, Н.И. Литвинова. Киев : Знание, 1995. 83 с.

33. Моляко В.О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень]/ В.О. Моляко, О.Л. Музика. Житомир : Видавництво ПП «Рута», 2007. 319 с.

34. Новоутворення пізнавальної та особистісної сфер молодшого школяра. URL: https://pidruchniki.com/13560615/psihologiya/novoutvorenniya_piznavalnoyi_osobistisnoyi_sfer_molodshogo_shkolyara (Дата звернення 04.11.2020)

35. Ненько Ю. Творча самореалізація особистості як наукова проблема URL

36. Нова українська школа: порадник для вчителя: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Н. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/12/12/11/20-11-2018rekviz.pdf> (дата звернення: 11.10.19).

37. Новоутворення пізнавальної та особистісної сфер молодшого школяра. URL: https://pidruchniki.com/13560615/psihologiya/novoutvorenniya_piznavalnoyi_osobistisnoyi_sfer_molodshogo_shkolyara. (Дата звернення 04.03.2020)

38. Освітні технології. / За ред. О.М.Пехоти. К. 2002. 255 с.

39. Просіна О. «Мистецтво» як один з головних предметів в школі». URL : <http://education-ua.org/ua/articles/845-mistetstvo-yak-odin-iz-golovnikh-predmetiv-u-shkoli>

40. Психологический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. Бим-Бад; редкол. : М. Безруких [и др.]. Москва: Большая рос. энцикл., 2003. 528 с.

41. Психологія особистості : словник-довідник / За ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ, 2001.

42. Рибалко Л.С. Самореалізація як педагогічна проблема. Педагогіка і психологія, 2002. Вип. 20. с. 59-63
43. Роменець В.А., Моноха І.П. Історія психології ХХ століття: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2003. 992 с.
44. Станиславский К.С. Моя жизнь в искусстве . Москва : Искусство, 1980. 341 с.
45. Сисоєва Світлана. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006, 344 с. URL : <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7585/1/>
46. Смоляк О. Український дитячий музичний фольклор Підручник-хрестоматія для викладачів та учнів. Вип 1. Тернопіль: Лілея, 1998. 80 с.
47. Сухомлинский В.А. Избранные произведения. В 5-ти т. Т 1. Киев: Радянська школа, 1979. 686 с.
48. Типові освітні програми (МОН України). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programidlya-pochatkovoyi-shkoli> (Дата звернення: 15.11.2019).
49. Український літературний словник URL: <https://gorodenok.com/kazka-shho-take-kazka-literaturoznavchij-termin-slovnik-literaturoznavchix-terminiv/>
50. Українська народна казка URL: <https://sites.google.com/site/nakazkicov/so-take-kazka> (Дата звернення 12.11.21)
51. Художньо-педагогічні технології на уроках мистецтва URL: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=62330> (Дата звернення 24.03.2020)
52. Шнитке А.Г. Беседы с Арнольдом Шнитке. Москва: РИК «Культура», 1994, 304 с.
53. Щолокова О.П. Концептуальні вимірах сучасності: проблеми теорії та практики. Наукова школа Ольги Пилипівни Щолокової. Колективна монографія/ під аг.ред. Полатайко О.М. Дніпропетровськ: «Адверта». 2014. 305 с.

54. Щолокова О.П. Художньо-естетичне виховання школярів засобами художньої культури: Навчальний посібник. Київ : УДКУ, 1993. 80 с.
55. Юсов Б. Когда все искусства вместе. Москва, 1995. 107 с.
56. Юдин В.В. Педагогическая технология. Ярославль, 1997. 123 с.
57. Ярмач І. Мистецька освіта у початковій школі Євросоюзу: тенденції. Педагогічні порівняльні студії №6 (20), 2014. С. 122-131